UOT 94

ELLARA ƏHMƏDOVA
T.ü.f.d., ADNSU nəzdində STK
bike787@mail.ru.

CƏNUBİ QAFQAZDA KAPİTALİST MODERNLƏŞMƏSİ (1870-1917)

DOI: https://doi.org/10.36719/2708-065X/107/33-50

XIX əsrin sonlarında Cənubi Qafqazda baş verən modernləşmə regionun həyatının bütün əsas aspektlərinə təsirini göstərdi. Dəyişikliklər vahid xarakter daşımırdı Rusiya imperiyasının təsiri altında baş verirdi. Müasirləşmənin ziddiyyətli prosesləri XX əsrdə region da gələ milli hərəkatların və etnik münaqişələrin güclənməsi kimi yeni səbəb oldu.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, kapitalizm, modernləsdirmə, müstəmləkəçilik siyasəti, islahat.

Giriş. Mövzunun tədqiqində məqsəd anlayışların məkan və zaman daxilində yeniləşərək dəyişən dövrün təhlilini vermək, inkişafın mənbəyində duran ziddiyyətlərin səbəblərini araşdırmaq, əldə edilən nəticələri yekunlaşdırmaqdı.

(sxemli təhlil)

MƏKAN
CƏNUBİ QAFQAZ

Cənubi Qafqaz- Baş Qafqaz silsiləsinin cənubunda Böyük Qafqaz dağlarının ərazisində yerləşən coğrafi - siyasi bölgədi. Bölgəyə XIX əsrin əvvəllərində Rusiya yiyələndi.

DÖVR
KAPİTALİZM

[1] Xüsusi mülkiyyət və azad rəqabətin hökm sürdüyü, ticarətin, sənayeləşmənin, bankın təşəkkülünü gerçəkləşdirən iqtisadi sistemdi. Sistem daxilində Cənubi Qafqaz quberniyalarında islahat yolu ilə milli kapitalistlər də formalaşdı.

ZAMAN ➧ (1870-1917)

NƏTİCƏ

CƏMİYYƏTİN BÜTÜN → İQTİSADİ, SİYASİ, SOSİAL, MƏNƏVİ

SAHƏLƏRİ ZAMAN ÇƏRÇİVƏSİNDƏ
MODERNLƏŞDİ [2]

Dövrün əsas xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirdi. Cənubi Qafqaz quberniyaları: Tiflis, Kutaisi, Yelizavetpol, Bakı, İrəvan dəyişən dünyaya uyğunlaşdı, demokratiyaya gətirə bilən mədəniyyətə yiyələndi, müstəmləkə əlehinə birləşdi, iqtisadi tələblər siyasi tələblərlə əvəzləndi:

1. **Vahid iqtisadi birlik yarandı; mesenatlıq[3] kimi böyük bir ictimai proses genişləndi;**
2. **Kapitalizm münasibətlərinin inkişafına mane olan amillər aradan qaldırıldı;**
3. **Burjua islahatları aparıldı;**
4. **Millət təşəkkül tapdı;**
5. **Milli şüur formalaşdı;**
6. **Dünyagörüşü yeniləşdi.**

YEKUNDA
Müstəmləkə əlehinə milli-azadlıq hərəkatı başladı
MƏQSƏD: ⇨ Rusiyada yaşayan milli toplumla ayaqlaşmaqdı

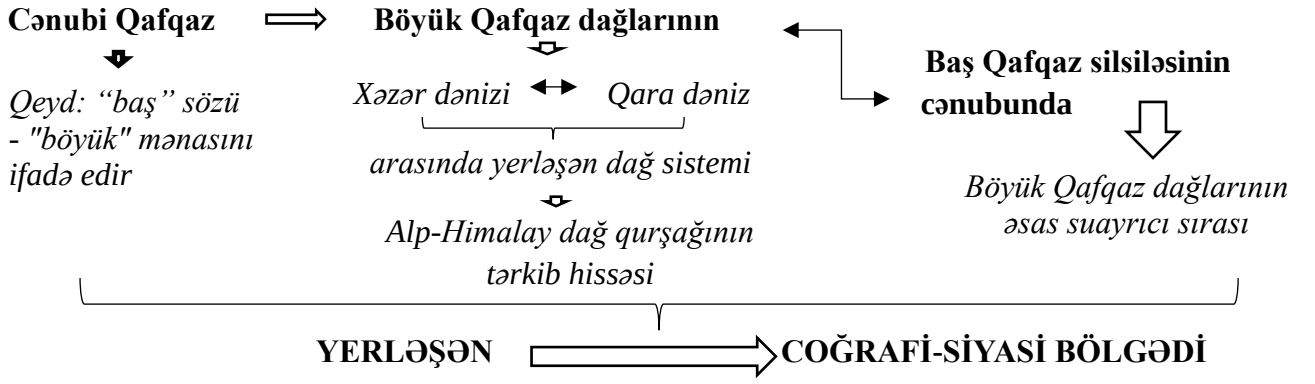
Cənubi Qafqazda modernizmə təkan verən amillərdən biri də erməni problemi oldu. Erməni təcavüzü qarşısında duran ictimai təşkilatlar formalaşdı. Müstəqillik əldə etmək istəyi yetişdi.

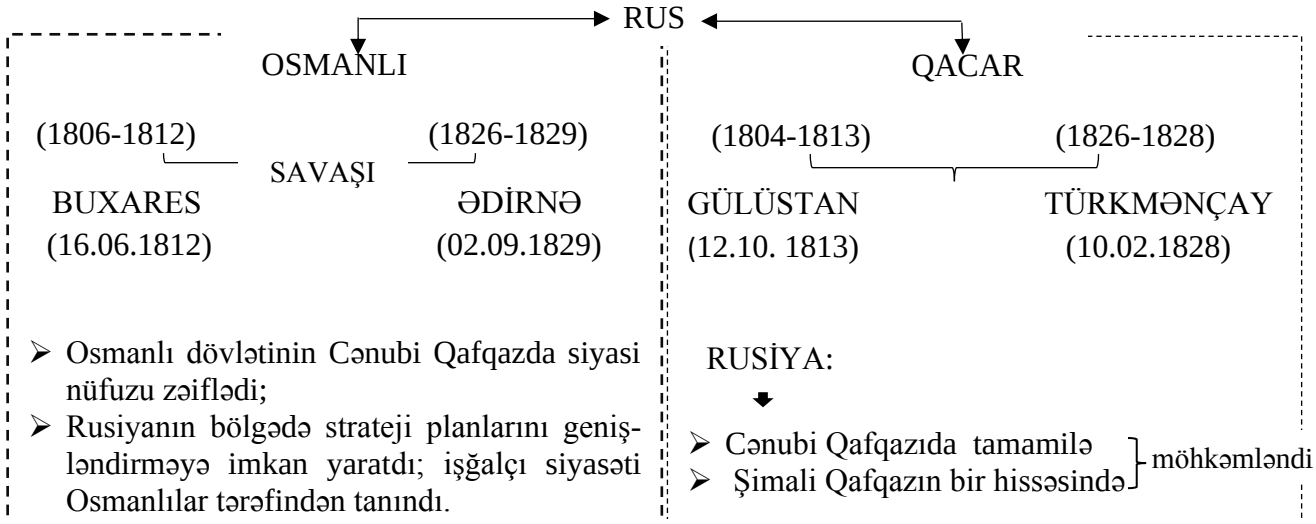
[1] *1801-ci ildə Gürcüstanı, 1810-cu ildə İmereti çarlığını, Rus-Qacar müharibəsi nəticəsində 1828- ci ildə Şimali Azərbaycanı tabe edən Rusiya Cənubi Qafqazda özünə dayaq yaratmaq üçün işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarına, xüsusən Qarabağın dağlıq hissəsinə, İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisinə qonşu ölkələrdən kütləvi surətdə ermənilər köçürdü. «Erməni vilayəti» (1828-1840) yaratdı.*

[2] *İtalyanca modernismo - "müasir cərəyan"; latnca modernus - "müasir" deməkdi. Azərbaycan modernizminin əsaslarını Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Fətəli Axundov və Həsən bəy Zərdabi qoymuşdu.*

[3] *Mesenantlıq, xeyriyyəçilik – təmənnasız yardım, ictimai mənafelər naminə həyata keçirilən fəaliyyətdi. Tarixi qaynaqlarda göstərilir ki, e.ə. I minillikdə Qədim Roma ərazisində yaşamış Mesenat * insanlara yaxşılıq etməklə, xeyirxah işlər görməklə yaddaşlarda qalmışdı.*Mesenat mənşəcə qədim türklərlə qohum hesab edilən etruskların tarixi şəxsiyyətidi.*

XIX əsrin əvvəlində bölgədə möhkəmlənmək [1] uğrunda müharibələr reallaşdı

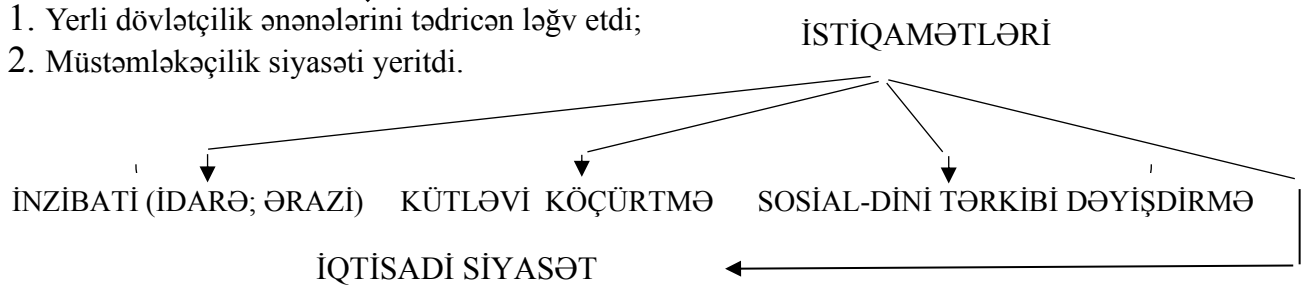

Qeyd:1. 1783-cü ildə gürcü Kartli-Kaxeti çarı II İrakli (1762-1798) Rusiya ilə Georgievsk müqaviləsini imzaladı. Rusiya çarı I Aleksandr (1801-1825) David Baqrationinin çarlığını tanımadı 1801-ci ildə Gür-cüstan Rusiya tərəfindən zəbt edildi. 1810-cu ildə Rusiya qərbi gürcü İmereti çarlığını da özünə tabe etdi [11]. Beləliklə, 1801-1877-ci illrdə Rusiya Cənubi Qafqazda yerləşdi, 1878-1917-ci ildə möhkəmləndi.

NƏTICƏDƏ:

Rusiya bölgədə

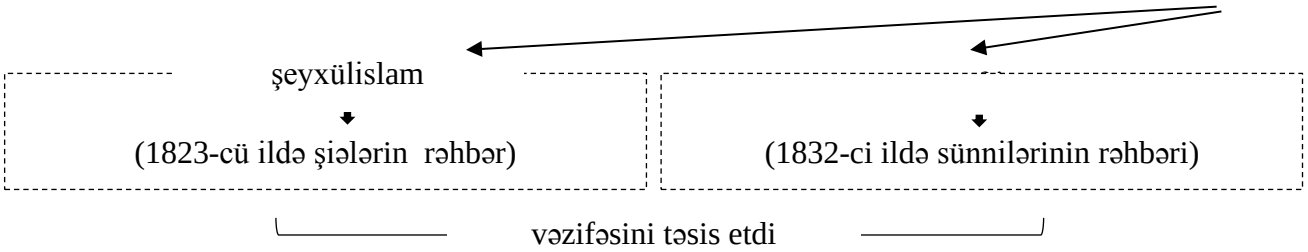
1. Yerli dövlətçilik ənənələrini tədricən ləğv etdi;
2. Müstəmləkəçilik siyasəti yeritdi.

3. 1801-1917-ci illər ərzində Cənubi Qafqazın inzibati-ərazi, inzibati- idarə quruluşunda fasilələrlə dəyişikliklər həyata keçirtdi. Torpaqları müxtəlif quberniya və qəzalaların tərkibinə pərakəndə halda səpələdi. Rusiyaya birləşdirilmiş Azərbaycan ərazisində - İrəvan və Naxcıvan xanlıqlarında I Nikolayın 1828-ci il 21 mart fərmanına əsasən qeyri-qanuni "Erməni vilayəti"nin yaratdı;

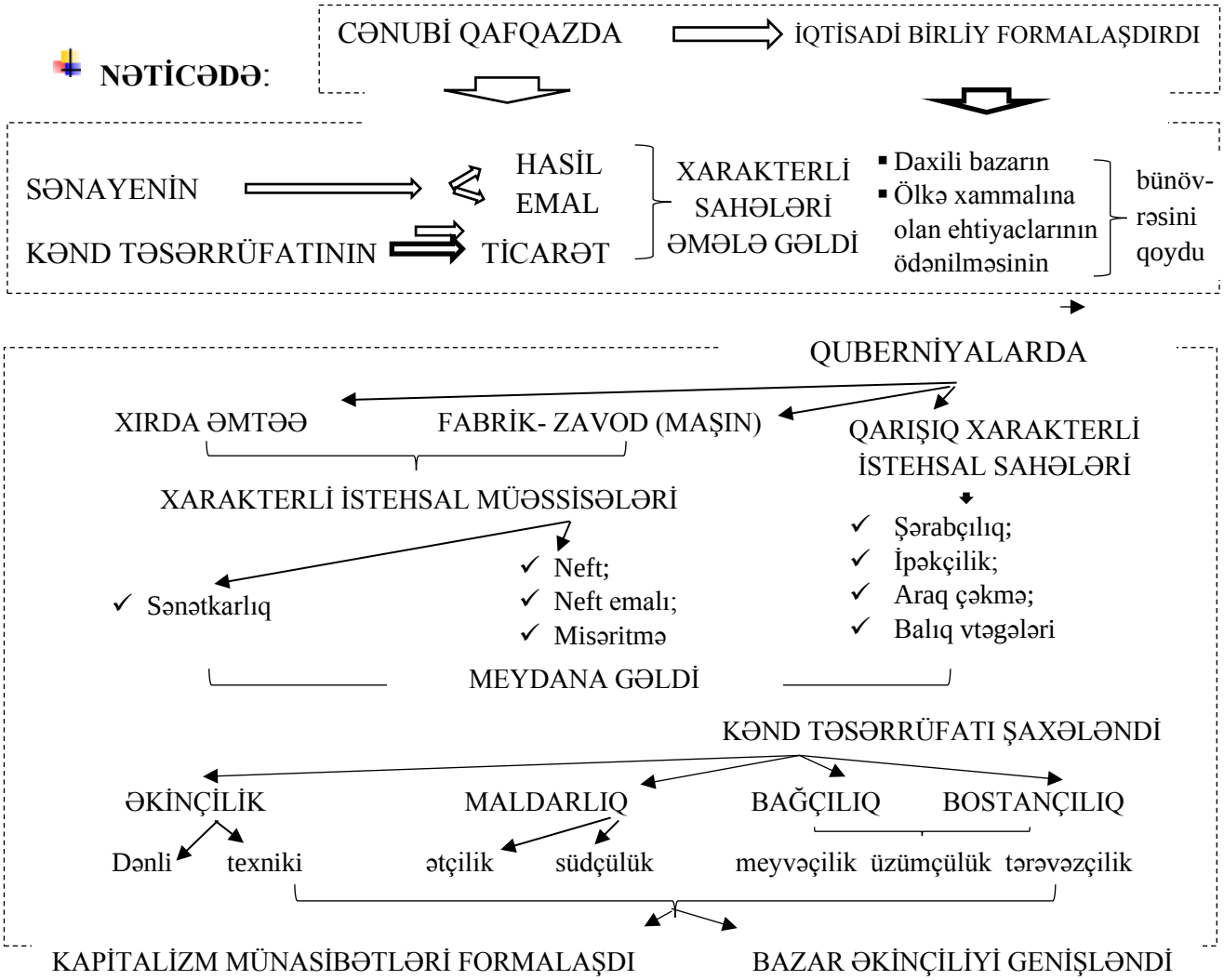
4. Cənubi Qafqaz bölgəsinə 1828-1829- cu illərdə Qacarlar İranından 40-50- min, Osmanlı imperiyasından 90- min erməni köçürtdü, 1817-1818-ci illərdə Cənubi Qafqazda 8 alman koloniyası, 1830-cu illərdə 34 rus kəndi saldı;

5. Sosial tərkibdə dəyişikliklər etdi.1830-cu il 13 iyul fərmanına əsasən hökumətə qarşı siyasi mülahizələrinə görə sürgün edilən hakim təbəqənin nümayəndələrini yaşayış yer-lərinə qaytartdı, müsadirə olunmuş malikanələrini geri verdi. İmperiyaya sədaqətli olan yerli məmurlar hazırladı; "Ali Müsəlman Silki" (1843) təsis etdi; Rəiyyət, rəncbər, nökər, elat kəndli adları əvəzinə ümumi "mülkədar tabesi" (1846) adını verdi;
6. 1829-cu ildə müsəlman ruhanilərinin hüquq və vəzifələrini müəyyən edən komitə yaratdı. Cənubi Qafqaz müsəlmanlarını idarə edən, fərdi qaydada Tiflis şəhərində fəaliyyət göstərən din başçıları

Ermənilərin təkidi ilə İmperator I Nikolayın 11 mart 1836-cı il Fərmanına əsasən Rusiya Senatı 10 aprel 1836-cı il tarixli Əsasnaməsinə görə Alban katolikosluğunu rəsmən ləğv etdi, erməni - Qriqoryan kilsəsinin idarəçiliyinə verdi;

7. İqtisadi siyasət istiqamətində Cənubi Qafqazda çəki, ölçü vahidi, güzəştli ticarət tarifi (1821;1831), rəhdarlıq (daxili gömrük) ləğv etdi (1836), pul islahatları (1839-1843) keçirtdi, pul vergisi (1852) tətbiq etdi, təsərrüfatda qapalılığı aradan qaldırdı. Cənubi Qafqazda müstəmləkə iqtisadiyyatının bünövrəsini qoydu.

- Feodal münasibətləri dağıdıldı; Burjua islahatları aparıldı;

Feodal münasibətlər → Cənubi Qafqazda

- İqtisadi
- Bazar əkinçiliyinin

→ inkişafına mane

- Əmtəə - pul dövriyyəsinin tətbiqini
- Sənayedə və kənd təsərrüfatında kapitalist sahibkarlığının yaranmasını

→ ləngidirdi

Sosial - iqtisadi şərait feodal qaydalarının ləğvini tələb edirdi

Görülən tədbirlər

1865-ci il 11 avqust

«Tiflis və Kutaisi quberniyalarında kənd cəmiyyətləri haqqında Əsasnamə»

1866-cı il 23 avqust

«Bakı quberniyasında kənd cəmiyyətləri, onların ictimai idarəsi, dövlət və ictimai mükəlləfiyyətlər haqqında Əsasnamə»

CANİSİN TƏRƏFİNDƏN TƏSDİQLƏNDİ

1870-ci il aprel

Sonuncu əsasnamə Yelizavetpol quberniyasına şamil edildi

SECKİ SİSTEMİ TƏTBİQ OLUNDU

- Kəndxuda[1] → qubernator
- Kəndxuda köməkçisi → qəza rəyisi

tərəfindən seçildi

- kənd icmaları yaradıldı;
- kənd yığıncaqları təsis edildi

NƏTİCƏDƏ:

- ✓ Kəndlilər çoxəsrlik ətalətdən xilas olundu;
- ✓ Feodalların hakimiyyətinin "əbədiliyinə" olan inam zəyiflədi;
- ✓ Kənd yığıncaqlarına məhdudlaşdırılmış məsələlərin həllində:
  - ➢ Kənddə vəzifəli şəxsləri seçmək, höküm çıxarmaq
  - ➢ "Ziyankar üzvlər"i kənd icmalarından uzaqlaşdırmaq
  - ➢ Qəyyum, himayədar təyin etmək

  → hüququ əldə etdi;

Kəndli cəmiyyətləri ⇨ Kəndli yığıncaqları ⇨ feodal kəndli asılığını sarsıldı;

- ✓ Feodallar inzibati – polis hüququndan uzaqlaşdırıldı:
  - ➢ 1867-ci il 9 sentyabr əsasnaməsinə görə:

  Bakı, Yelizavetpol → Quberniya jandarm idarələri yaradıldı;
  - ➢ 1881- ci il 14 mart: "Dövlət təhlükəsizliyini və ictimai asayişi qorumaq üzrə tədbirlər haqqında Əsasnamə" polis hakimiyyət orqanlarına çox geniş səlahiyyətlər verdi;
  - ➢ 1882-ci il 12 mart: Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən "Məxvi polis nəzarəti haqqında Əsasnamə" 1886- cı ildə Cənubi Qafqazda da tətbiq edilməyə başlandı.

Qeyd:1. 1847-ci il 20 aprel "Əsasnamə" sinə görə kəndxudalar sahibkarlar tərəfindən təyin olunurdu [1,193].

- ✓ Cənubi Qafqazda maliyyə, ticarət, statistika orqanları sistemi formalaşdırıldı:
  - ➢ 1899-cu il 2 iyun "Zaqafqaziyada statistika bölməsini dəyişdirmək haqqında" qanunu əsasında qubernatorların sədirliyi ilə bilavasitə Daxili İşlər Nazirliyinin Mərkəzi Statistika Komitəsinə tabe olan quberniya statistika komitələri təsis edildi.
- ✓ II Qafqaz mədən dairəsi mühəndisinin dəftərxanası (1887), Bakı quberniyası fabrik və mədən zavod işləri üzrə divanxana, fabrik müfəttişliyi (1899) yaradıldı.

YEKUNDA: Cənubi Qafqaz diyarının idarə olunmasında çarizm milli tərkibi, iqtisadi həyatı, məişətin xüsusiyyətlərini nəzərə almadı. Görülən tədbirlər Cənubi Qafqazda feodal münasibətlərinin dağılması ilə müşayiət olundu. Mülki idarəçilik ləğvi edildi, hərbi - inzibati sistem gücləndirildi. Feodal kəndli üzərində polis nəzarəti və məhkəmə hakimiyyəti hüququndan məhrum edildi (1861).

"Böyük islahatlar" — "Burjua islahatlar"ı dövrü başlandı. Rusiyada kapitalizmin inkişaf yolu təmizləndi, tam olmasa da vətəndaş cəmiyyəti və qanunun aliliyi genişləndi. İmperator II Aleksandr (1855-1881)

RUSİYA İMPERİYASINDA

- Təhkimçilik hüququnun ləğvi (1861)[1]
- Maliyyə (1863)
- Ali məktəb (1863)
- Zemstvo (1864)
- Məhkəmə islahatı (1864)
- Senzura (1865)
- Şəhər özünüidarəçiliyi (1870)
- Orta məktəb təhsili (1871)
- Hərbi (1874)

sahələrdə islahatlar həyata keçirildi. Bir neçə il ləngidilsə də çarizm Cənubi Qafqazda adları sadalanan islahatlardan yalnız

KƏNDLİ MƏHKƏMƏ ŞƏHƏR

İNZİBATİ

SAHƏDƏ APARDI

ÇARİZMİNİN CƏNUBİ QAFQAZDA İSLAHAT KEÇİRTMƏYİ

LƏNGİDƏN SƏBƏB

- ✓ İqtisadi şəraitin kifayət qədər yetişməməsi;
- ✓ Xüsusilə Şimali Azərbaycan kəndlilərinin hüquqi cəhətdən təhkimli deyil dövlət kəndliləri hesab olunması;
- ✓ Müsəlmanları hərbi xidmətdən azad edilməsi, müxtəlif səbəblərə görə xidmətdən uzaqlaşdırılması

MƏCBUR EDƏN SƏBƏB

- ✓ Köhnə istehsal münasibətləri ilə yeni məhsuldar qüvvələr arasında ziddiyyət;
- ✓ Mərkəzi Rusiyanın inkişaf etməkdə olan sənayesi üçün xammal ehtiyacı;
- ✓ Sahibkar kəndlilərin feodal-asılı vəziyyəti;
- ✓ Təhkimçilik sisteminin böhranı; Gürcüstanda;
- ✓ Kəndli iğtişaşları. Zakatala üsyanı (1863)

Qeyd: 1.Təhkimçiliyin qalıqlarına baxmayaraq, "61-ci ildən sonra Rusiyada kapitalizm elə sürətlə inkişaf etdi ki, Avropanın bəzi köhnə *ölkələrində əsrlər ərzində baş verən dəyişikliklər Rusiyada on illər ərzində əmələ gəldi [1,191]*

KƏNDLİ İSLAHATILARIN CƏNUBİ QAFQAZ QUBERNİYALARIND

TİFLİ 13.10.1864 — KUTAUSİ 13.10.1865 — BAKI ► YELİZAVETPOL ► İRƏVAN ► QİSMƏN TİFLİS 14.05.1870

LAYİHƏLƏRİ TƏSDIQ EDILDI

ƏSASINI: Kəndlilərin şəxsi azadlığı [2] →
- Pay torpaqlar və mükəlləfiyyətlər →
- Pay torpaqların satın alınması →
- Kəndli idarələri

təşkil etdi ⇨ ATILAN ADDIMLAR 60-70-Cİ İLLƏR

- 1861-cı il 29 iyun - "Cənubi Qafqaz diyarının mərzləşdirilməsi haqqında Əsasnamə" } təsdiq edildi;
- 1861-ci il dekabr "Cənubi Qafqazda yerli (zemski) gözətçi dəstələr haqqında Əsasnamə" }
- 1862-ci il 1yanvar – Cənubi Qafqaz mərkəzi palatası yaradıldı;
- Canişin idarəsi nəzdindəki komitə [3] ⇨ ümumi kəndli qanununa (19.02.1861) uyğun olaraq:
  - Tiflis (1864) və Kutaisi (1865) quberniyaları haqqında "Əsasnmə"yə
  - 1847-ci il "Əsasnamə"sinə → } yenidən baxıldı;
- 1866-cı il 29 may - Baş canişin idarəsinin şurası:
  - Tiflis, Bakı, İrəvan və Şuşa şəhərlərində "bəy komissiyalatı" təsis etdi;
  - Komissiyalara "Ali müsəlman silki"nin şəxsi heyətini müəyyənləşdirmək" tapşırıldı;

Qeyd: 2. Sahibkar kəndlilərinə şamil edildi. Qeyd: 3.Kəndlilətin yerləşdirilməsi üzrə [1,194]

ATILAN ADDIMLAR ⟹ 60-70-Cİ İLLƏR (ardı)

BƏY KOMİSSİYALARI

TİFLİS | BAKI [1] | İRƏVAN | ŞUŞA [2]

Torpaq sahiblərinin

- Ahalsıx
- Gəncə
- Borçalı
- Qazax
- Səmsəddil

— 184 nəsli

198 nəsli

282 nəsil

- Şuşa
- Zəngəzur
- Nuxa

→ qəzaları → 24

- Ərəş pristavlığı[1] ▸

→ 24 nəfər

"Ali silkə mənsub" hesab etdi ⟹ Bəy titulu 1.188 nəsilə verildi, 1.048 nəslə verilmədi;

- 1870-ci il 14 may - Mərkəzi Cənubi Qafqaz Komitəsi "Cənubi Qafqaz quberniyaları: Yelizavetpol, Bakı, İrəvan və qismən Tiflis quberniyaları ali müsəlman silkindən olan şəxslərin, habelə erməni məliklərinin torpaqlarında sakin olan dövlət kəndlilərini torpaq quruluşu haqqında Əsasnamə"nin layihəsini təsdiq edildi;

Qeyd: 1.Bakı komissiyası öz işinə 1870-ci ildə
Qeyd :2. Şuşa komissiyası öz işinə 1869-cu ildə } ***başladı.***

Qeyd: 3. Yelizavetpol quberniyası

MƏHKƏMƏ ŞƏHƏR İSLAHATLARI

- 1864- ci il 20 noyabr – məhkəmə nizamnamələri qəbul olundu:
  - Birləşmiş məhkəmə təsisatları →
  - Cinayət →
  - Mülki →

  } məcəllələr ⇨ məhkəmə fərmanına əlavə olundu. Fərmanın əsasını
  - Andçı hakimlər tərəfindən qoyulan cəzalar

  ⇩
  - ✓ bütün silklərin formal bərabərliyi →
  - ✓ məhkəmənin açıqlığı →
  - ✓ hakimlərin[1] müstəqilliyi →
  - ✓ məhkəmə orqanlarının sadələşdirilməsi ▸

  → təşkil etdi

- Cənubi Qafqaz canişini:
  - 1865- ci ildə xüsusi komissiya yaratdı →
  - 1866-cı il 22 noyabr – islahat təsdiq edildi →

  } 1864-cü il 20 noyabr məhkəmə nizamnaməsi Cənubi Qafqaz diyarına məhdudiyyətlərlə şamil olundu. **Səbəb**: Yerli əhalinin geridə qalması idi

MƏHKƏMƏ ORQANLAR SİSTEMİNƏ DAXİL İDİ

MƏHKƏMƏ PALATASI | DAİRƏ | BARIŞIQ MƏHKƏMƏLƏRİ

YERLƏŞİRDİ

- TİFLİSDƏ → məhkəmə palatası;
- QUBERNİYALARDA → dairə
- QUBERNİYA ŞÖBƏLƏRİNDƏ → barışıq
- QƏZA, DAİRƏ VƏ VİLAYƏTLƏRDƏ

} məhkəmələri.

Qeyd:1. Məhkəmə iclasını yerli adət - ənənərdən uzaq hakimlər idarə edirdi. Hakim seçki yolu ilə yalnız ruslardan təyin olunurdu

- Bütün işləri barışıq məhkəmələri, barışıq məhkəmələrin hökm və qərarlarına dair şikayətləri [2] dairə məhkəmələri →
- Dairə məhkəmələrin hökm və qərarlarına dair şikayətləri Tiflis məhkəmə palatası →

⇩

həll edirdi. İddia Rus dilində, şahid ifadələri üzrə deyil, sənədli sübutlar üzrə qəbul edilirdi. Uzadılırdı

Qeyd:1.Üç gün ərzində həbs cəzası, 100 manatadək cərimə hökmü istisna olmaqla bütün şikayət ərizələri dairə məhkəmələrinə göndərilirdi.

MƏHKƏMƏNİN TƏRKİBİ

SƏDR | SƏDİR MÜAVİNİ | ÜZVÜLƏR ⇩

Cənubi Qafqaz məhkəmə idarələrinə nəzarəti → ədliyyə səlahiyyətlərini icra edən canişinə həvalə edilirdi. Canişinin təqdimatı ilə sədr, sədr müavini, altı nəfər üzv çarın təsdiq ilə təsis olunurdu.

Tədricən:

- Barışıq
- Dairə

} məhkəmələrin səlahiyyətləri < məhdudlaşdırıldı / genişləndirildi } SƏBƏB: Cənubi Qafqazda sinfi mübarizənin kəskinləşməsi oldu

CƏNUBİ QAFQAZDA ŞƏHƏR

SƏBƏB

- Kapitalizm münasibətlərinin inkişafı;
- Əhalinin sayının artması;
- Sənaye və ticarət mərkəzlərinin genişlənməsi;
- Artan şəhərlərin polis idarələrin ixtiyarında olması

TƏKLİF

Şəhər Dumalarını polisin yanında məşvərətçi orqan kimi yaratmaq. **YEKUN:** Layihələr müzakirə olunurdu (1864) Tiflis şəhərində ictimai idarəetmə tətbiq edildi (1866)

1870-Cİ İL 16 İYUN

ŞƏHƏR ƏSASNAMƏSİ [1] TƏSDİQ OLUNDU

ƏSASNAMƏDƏ:

- Silksiz şəhər "özünüidarə" orqanlarının yaradılması; səlahiyyətləri → nəzərdə tutuldu
- Orqanların əmlak senzi əsasında 4 ildə bir seçki yolu ilə yeniləşməsi → nəzərdə tutuldu
- Şəhərdə yaşayıb vergi verən əhaliyə seçkidə iştirak etmək hüququnun verilməsi → nəzərdə tutuldu

ŞƏHƏR ÖZÜNÜİDARƏSİNİN SƏLAHİYYƏTLƏRİNƏ:

- ✓ Şəhərin abadlığı, vergi və rüsumları → daxil edildi
- ✓ Yanğından mühafizə tədbirləri → daxil edildi
- ✓ Ticarət və sənaye işlərinə himayədarlıq → daxil edildi
- ✓ Səhiyyə və maarifin ehtiyaclarının təminatı və s. → daxil edildi

SEÇİCİLƏRİN DƏRƏCƏSİ

VERGİLƏRƏ ƏSASƏN MÜƏYYƏN EDİLDİ

iri — orta — xırda [2]

- Hər bir dərəcə xüsusi seçki məclisi təşkil etməlidi;
- Məclis şəhər duma üzvlərinin[3] 1/3 hissəsini seçməlidi;
- Vergi verməyənlər
- Qadınlar → Seçkidən kənarlaşdırıldı
- 25 yaşına catmayanla → Seçkidən kənarlaşdırıldı

ŞƏHƏR DUMASININ İCRAEDİCİ ORQANI- bələdiyyədi; BAŞÇI-şəhər qlavasıdı

Bələdiyyə idarə tərkibini qubernator təsdiqlədi.

Şəhər dumasına seçki ikiqat səsvermə:

- namizədlərin irəli sürülməsi
- namizədlərin seçilməsi → yolu ilə müəyyənlənləşdi;

NƏTİCƏ

1870-Cİ İL ŞƏHƏR ƏSASNAMƏSİ ƏSASINDA

BURJUAZİYANIN "TOXUNULMAZ" HÜQUQLARI ZADƏGANLARI QICIQLANDIRDI

YEKUNDA

1892-Cİ İLDƏ III ALEKSANDIR[4] YENİ ŞƏHƏR ƏSASNAMƏSİNİ TƏSDİQ ETDİ

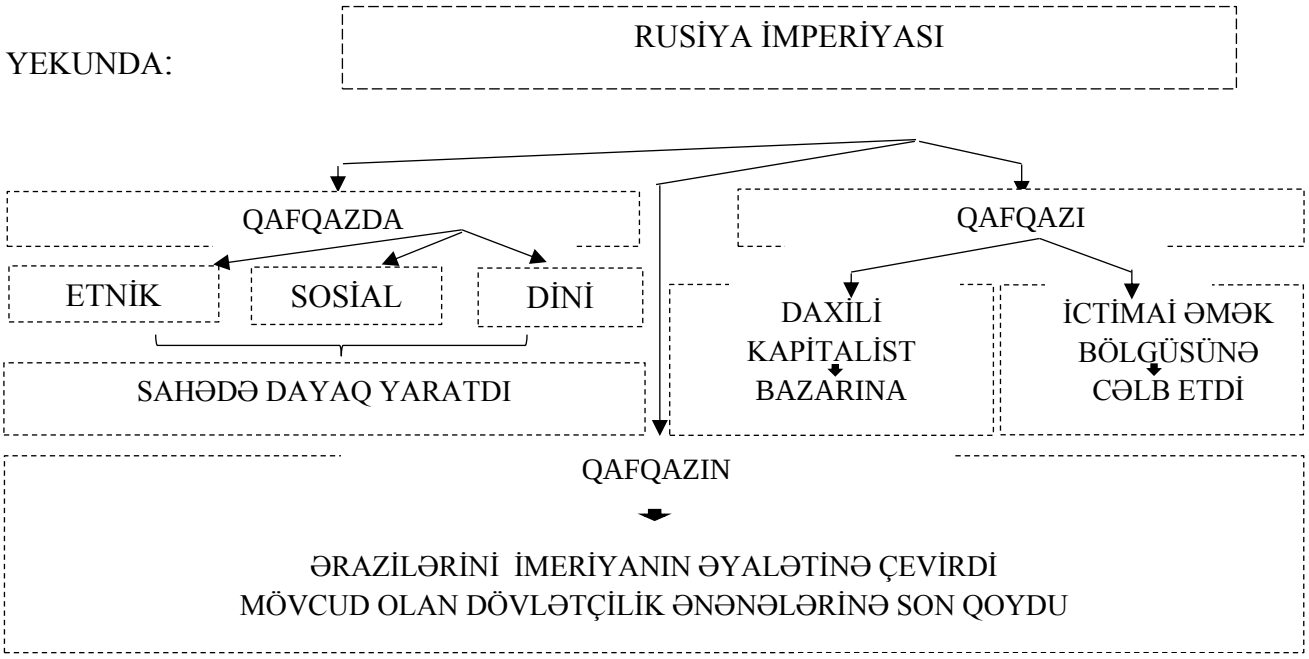
ŞƏHƏR "ÖZÜNÜİDARƏ" ORQANLARININ MƏHDUD OLAN HÜQUQLARI DAHADA MƏHDUDLAŞDIRILDI. QUBERNATORUN SƏLAHİYYƏTLƏRİ GENİŞLƏNDİRİLDİ YENİ ƏSASNAMƏ "ŞƏHƏR ƏKSİSLAHATI" OLDU

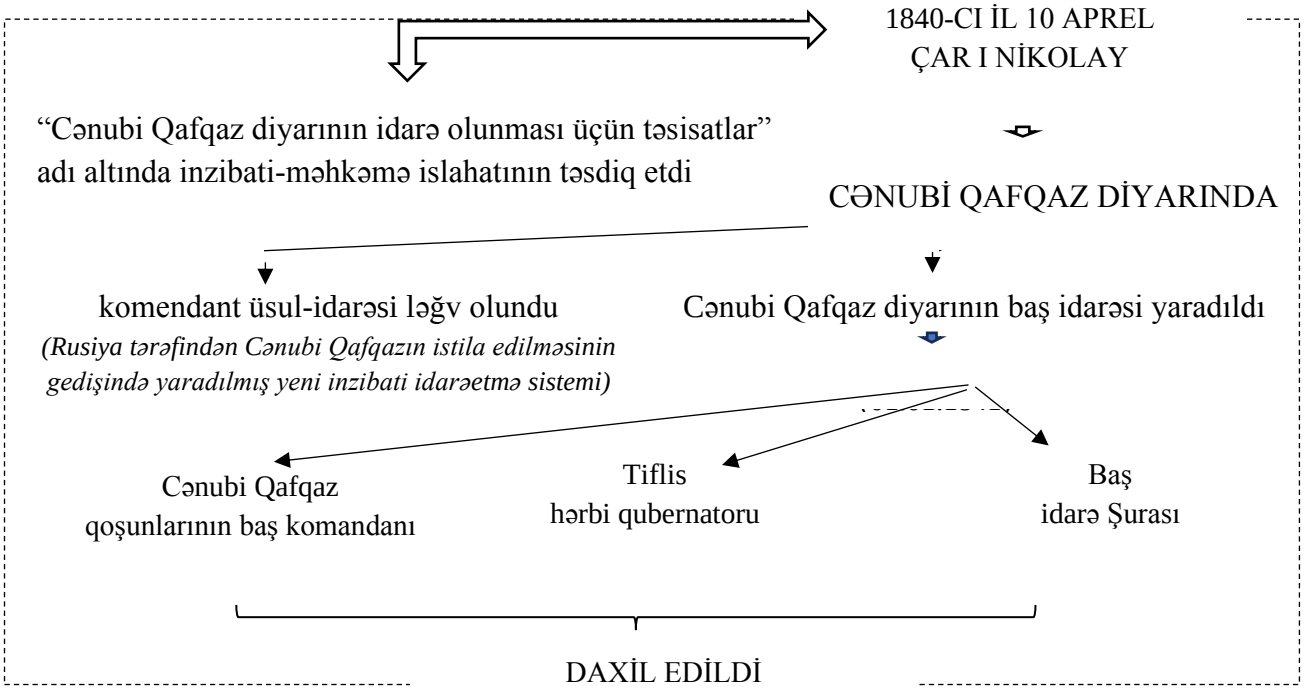
- Quberniya mərkəzlərində
- İri qəza şəhərlərində → ictimai idarələrin [5] sadələşdirilmiş şəhər idarələrin təşkili nəzərdə tutuldu. Qəbul edilən sənədlərin qubernator tərəfindən təsdiqləndikdən sonra qüvvəyə minməsi dəqiqləşdirildi
- Kiçik şəhərlərdə
- Seçki hüququna qoyulan məhdudiyyətlər seçicilərin sayını kəskin sürətdə aşağı saldı. Mürtəce-müstəmləkəçi ruhlu şəhər öznüidarə orqanları ıqtısadı – mədəni mərkəzlərin abadlaşdırılmasına, eyni zamanda təhsil, səhiyyə, mədəniyyət sahələrində inkişafına təkan verdi.

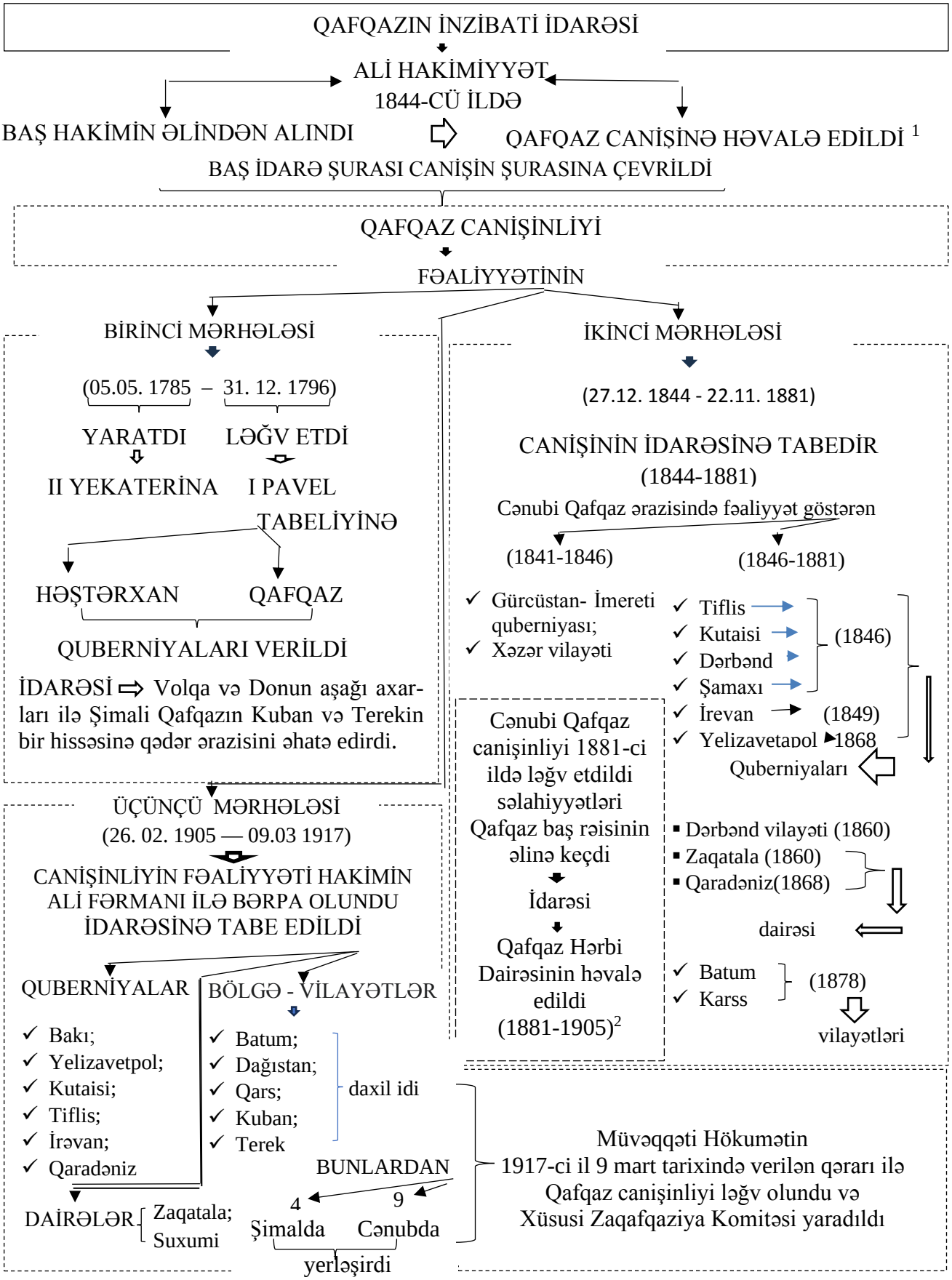
Qeyd:1.Əsasnamə yalnız Rusiyanın daxili quberniyalarında tətbiq olundu. Təcrübə kimi Bakı şəhərinə də şamil edilməsi mümkün hesab olundu.1870-ci il şəhər əsasnaməsi yalnız 1878-ci ildə Bakıda tətbiq olundu. Qeyd: 2. Birinci dərəcəyə bir neçə iri, ikinci dərəcəyə yüzlərlə orta, üçüncü dərəcəyə isə minlərlə xırda vergi verənlər daxil edildi [1,206] Qeyd: 3. Duma üzvləri – qlasnılıar seçicilər qarşısında məsuliyyət daşımırdılar. Qeyd:4. III Aleksandır - Romanovlar sülaləsinin üzvü, 1881–1894-cü illərdə Rusiya imperiyasının imperatoru. https://az.wikipedia.org/wiki/III_Aleksandr Qeyd: 5.Bəzi qəza şəhərlərində sadələşdirilmiş ictimai idarələr yalnız 1897-ci ildə tətbiq olundu [1,208].

- Əmtəə istehsalının inkişafına mane olan amillər aradan qaldırıldı. İcbari əmək (1864), iltizam sistemi (1872), iltizamçıların inhisar hüquqları ləğv edildi;
- Rusiyanın Cənubi Qafqaz quberniyaları ilə geniş nəqliyyat əlaqələri yaradıldı. Quberniyalar arası, daxili dəmir yolu xəttiləri işə salındı (1883;1900);
- Rusiya sənayesinin yanacaq ehtiyatlarının Amerika neftinin hesabına ödənilməsinə son qoyuldu; Ticarət kapitalı sələmçiliyə qovuşdu;
- ABŞ-da vətəndaş müharibəsi (1861-1865) Cənubi Qafqaz quberniyalarını Rusiyanın pambıq – parça xammalı üzrə əsas təchizatçısına çevirdi. Kür va-disində, Araz sahillərində suvarma arxları çəkildi, çiyid səpin sahələri genişləndirildi; Sənaye və kənd təsərrüfatında milli kapitalist sahibkarlığı yaradıldı;
- Əmtəə - pul münasibətləri formalaşdı; İctimai həyatda mühüm dəyişikliklər başladı. Sosial - iqtisadi, sosial - siyasi mühit ⟹ maarifçiliyin inkişafı, milli şüurun, milli idealların yaranması ilə tamamlandı.

YEKUNDA:

Qeyd:1.İmperator tərəfindən təyin olunan caişin, yalnız çarın qarşısında hesabat verirdi. Qafqazın ilk canişini qraf S.M.Vorontsov oldu. 2. Qafqaz Hərbi Dairəsi 1865-ci ildə Qafqaz Ordusunun xələfi kimi yaradılmış və 1917-ci ildə ləğv edilmişdi. 1866, 1878, 1881, 1898 və 1899-cu illərdə dairənin əhatə elədiyi ərazilər dəyişikliyə məruz qalmışdı [10].

CƏNUBİ QAFQAZ DİYARININ İDARƏ OLUNMASINDA ATILAN ADDIMLAR (XIX ƏSRİN II YARISI)

50- Cİ İLLƏR

- **1856-CI İL** - Çar canişinə ⟹ Qafqaz komitəsinin "nəzərinə çatdırmaqla":
  - müstəqillik →
  - istənilən dəyişiklikləri həyata keçirmək →

  hüququ verildi [1];
- **1859-CU İL** – "Baş idarə və Qafqaz canişini Şurası haqqında Əsasnamə"yə

əsasən

Cənubi Qafqazda mərkəzi orqanların rolunu yerinə yetirən

departamentlə / xüsusi idarələr

yaradıldı

60-70-Cİ İLLƏR

CƏNUBİ QAFQAZ DİYARININ İDARƏ OLUNMASINDA YÜKSƏLƏN CANİŞİNİN ROLU MƏHDUDLAŞDIRILDI

- **1862-ci il** – Qafqazda yaradılmış çar inzibati aparatı ciddi şəkildə dəyişdirilməyə başlandı;
- **1865-ci il -** CANİŞİN DİYARDA / QUBERNİYALARDA / QƏZALARDA

idarələrini yenidən baxılması üçün Xüsusi Komitə yaradıldı
- **1867-ci il -** II Aleksandır "Qafqaz və Cənubi Qafqaz diyarının idarəsinin dəyiş-dirilməsi haqqında" (9 dekabr) fərman verdi

"ƏSASNAMƏYƏ" ƏSASAƏN

- Ümumi Maliyyə Məhkəmə
- Canişin Baş idarə

deportamentləri bir departamentdə birləşdirildi; Şurasına Baş idarə rəisi başçılıq etdi;

1881- ci il QAFQAZIN İDARƏSİ DAHADA MƏRKƏZLƏŞDİ

SƏBƏB

II ALEKSANDIRIN / RUSİYADA İRTİCANIN QÜVVƏTLƏNMƏSİ

NƏTİCƏ

QAFQAZ DİYARININ

- ✓ İdarəçiliyinin əvvəlki müstəqilliyinə son qoyuldu;
- ✓ İdarəsində mərkəzin hakimiyyəti bərpa edildi;
- ✓ İdarəsi

1883- CÜ İL. APREL QAFQAZ CANİŞİNLİYİ LƏĞV EDİLDİ

DAİRƏ İDARƏ KOMANDANI ⟹ MÜLKİ HİSSƏ ÜZRƏ BAŞ RƏİSƏ TAPŞIRILDI

Qeyd: 1. Səbəb: Canişin vəzifəsinə II Aleksandırın (1855-1881) uşaqlıq dostu general-feldmarşal A.İ.Baryatinskinin (1856-1862) təyin olunması idi [1, 210]

CƏNUBİ QAFQAZIN İNZİBATİ BÖLGÜSÜ
(1870-1917)

QUBERNİYALAR

TİFLİS

YELİZAVETAPOL

KUTAİSİ

BAKI

İRƏVAN

TİFLİS QUBERNİYASI
(1846-1917) [2]

- ✓ Həmsərhəddi:
  - Şimaldan → Terek, Dağıstan } vilayətləri ilə;
  - Şimal-şərqdən
  - Şərqdən → Yelizavetpol } quberniya-
  - Cənub-şərqdən
  - Qərbdən – Kutaisi → } ları ilə;
  - Cənubdan - İrəvan →
- ✓ Ərazisi: 39.197 verst² (44.607 km²);
- ✓ Əhalisi : 1051032 nəfər;
- ✓ Tərkibi: 9 qəza, 1 dairə;
- ➢ Qəzaları:(ərazilərin sahəsi[1]; əhalisinin sayı[2]):

1	Axalkələk -	2.368,6	72.709
2	Axalsıx -	2.259,6	68.837
3	Borçalı (Şuləver)	5.938,5	128.587
4	Qori	6.033,9	191.091
5	Duşeti	3.437,9	67.719
6	Sığnaq	4.620,0	102.313
7	Telavi	2.974,5	66.767
8	Tianeti	4.256,3	34.153
9	Tiflis	3.688,4	234.632

➢ Dairəsi — Yelizavetapol; Naxçıvan, İrəvan qəzalarında quberniyanın idarəsinə verilidi[3].

1	Zaqatala[4]	3.544,3	84.224

Qeyd: 1.Ərazilər verstlə ölçülüb. Verst (rus. Верста) — keçmiş rus uzunluq ölçü vahidir. Verst-500 sajenə, 1066,781 metrə bərabərdir. Qeyd: 2.Əhalinin sayı 1897-ci ildə Rusiya imperiyasını apardığı əhalinin siyahıya alınmasının nəticələrinə əsaslanır. Qeyd: 3. Azərbaycan torpaqları. XIX əsrin 40-cı illərində ənənəvi sərhədlər pozularaq adları çəkilən qəzalar Gürcüstan – İmereti quberniyasının idarəsinə verilmişdi. Qeyd: 4 .Zaqatala dairəsi Car-Balakən camaatlığı, İlisu sultanlığı əsasında təşkil olunmuşdu.1883-ci ildə Tiflis quberniyasına tabe edildi.

KUTAİSİ QUBERNİYASI
(1846-1917)

- ✓ Ərazisi: → 25.941,8 verst²;
- ✓ Əhalisi: → 914.000 nəfər;
- ✓ Tərkibi: → 7 qəza, 3 dairə;
- ➢ Qəzaları:
  1. Zuqdidi;
  2. Kutaisi;
  3. Leçxumi;
  4. Raçin;
  5. Ozurqeti;
  6. Senkas;
  7. Şoropan
- ➢ Dairələri:
  1. Artvin;
  2. Batumi;
  3. Suxumi;

1883-cü ildə quberniyaya birləşdirildi. XX əsrin əvvəllərində Suxumi quberniyası təsis edildi. Kutaisi quberniyası ərazisindən çıxarıldı

QEYD: MÜASİR GÜRCÜSTANIN

QƏRB — ŞƏRQ

HİSSƏSİNİ ƏHATƏ EDƏN

TİFLİSİ — KUTAİSİ

QUBERNİYALARI

ÇAR I NİKOLAYIN FƏRMANI İLƏ (14.12.1846) LƏĞV EDİLMİŞ GÜRCÜSTAN-İMERETİYA QUBERNİYASI ƏSASINDA YARADILMIŞDI

YEKUN: Tarixən formalaşan torpaqlar parçalandı, ərazi və milli münaqişələrin bünövrəsi qoyuldu. Cənubi Qafqazda qəzaların sayı 18-dən 29-a qədər çoxaldı [6, 157].

https://az.wikipedia.org/wiki/Tiflis_quberniya

İRƏVAN QUBERNİYASI (1849-1917)

✓ Həmsərhəddi:
- Şimaldan → Tiflis →
- Şimal- şərqdən → Yelizavetpol } quber-
- Şimal- qərbdən → Qars viayətilə niasi ilə
- Cənubdan → Osmanlı, Qacar → dövlətlərilə.

Quberniyanın bir hissəsi ⇦ keçmiş "Erməni vilayəti"nin[1] sərhədləri çərçivəsində formalaşdırıldı.

✓ Ərazisi: 27.830 km²;
✓ Əhalisi : 829.556 nəfər (1897);
✓ Tərkibi: 7 qəza; Bəzi ədəbiyyatlar da 5 qəza*;
➢ Qəzaları:(ərazilərin sahəsi; əhalisinin sayı:

1	Aleksandropol	3 303,7	165 503
2	Naxçıvan	3 858,8	100 771
3	Yeni Bəyazid	4 156,8	122 573
4	Sürməli(İğdır)**	3 241,0	89 055
5	Şərur-Dərələyəz	2 611,8	76 538
6	İrəvan qəzası	2 664,2	150 879
7	Üçmüədzin	3 390,1	124 237

*5 Qəza: İrəvan; Aleksandropol (Gümrü); Yeni Bəyazid; Naxçıvan; Ordubad. **(Vaqarşapat) 1867-ci ildə Sürməli və Üçmüədzin qəzaları quberniyanın tərki-binə qatıldı. 1870-ci ildə Şərur-Dərələyəz qəzası təşkil edildi.

Qeyd:1. "Erməni vilayəti" (1828-1840)* – Rusiya imperiyası tərəfindən işğalı edilmiş Azərbaycanın İrəvan və Naxçıvan xanlıqları ərazisində yaradılmış inzibati-ərazi vahididi. Müstəmləkəçi Çar Rusiyasının köçürmə siyasətinin nəticəsidi. 1833-cu il iyunun 23-də «Erməni vilayəti»nin idarəsinin quruluşu haqqında Əsasnaməyə əsasən:

İNZİBATİ ƏRAZİ BÖLGÜSÜNƏ

İRƏVAN — ***4 dairə;*** ***15 mahal***

NAXÇIVAN — ***ƏYALƏTLƏRİ*** — ***5 mahal***

ORDUBAD — ***DAİRƏSİ***

DAXİL İDİ

də İrəvan, Naxçıvan və Aleksandropol qəzaları, həmçinin Ordubad dairəsi təsis olundu. 1843-cü il məlumatların da isə adları çəkilən qəzaların Gürcüstan – İmeretiya quberniyasının (1840-1846) tabeliyinə verildiyi qeyd edilirdi. 1846-cı ildə isə qəzalar Tiflis quberniyasının inzibati ərazi vahidliyinə qatıldı

müsəlmanların sayı: Şərur-Dərələyəzdə- 66.7 %, Sürməlidə 63.6 %, Naxçıvanda 59% İrəvan şəhində 43.4% (1917-ci il)

1850-ci il yanvarın 1-dən fəaliyyətə başladı

BƏZİ QƏZALARIN ⇨ SAHƏLƏRİ

- İRƏVAN → Zəngibasar; Sürməli; Şərur; Sərdarabad
- NAXÇIVAN → Naxçıvan; Dərələyəz
- ORDUBAD → Yoxdur.

İRƏVAN QUBERNİYASININ QƏZALARI ARASINDA SƏRHƏDLƏRİN DƏYİŞDİRİLMƏSİ

1867-Cİ İL

Ordubad - on yeddi illik qəza kimi mövcudluğun son qoyuldu[1] Əvəzinə Eçmiədzin qəzası təşkil edildi.

Naxçıvan qəzası ilə birləşdirildi.

1870-Cİ İL

- Şərur → İrəvan qəzasından ayrılaraq Naxçıvan qəzasına
- Sürməli, Eçmiədzin → qəzalarının bir hissəsi İrəvan qəzasına → birləşdirildi

1874-Cİ İL

- Sürməli →
- Naxçıvanın iki sahəsi – Şərur və Dərələyəz əsasında Şərur- Dərələyəz → qəzaları yaradıldı

Canişinə həvalə edilən dəyişdirilmə çar II Aleksandrın[1] "Qafqaz və Zaqafqaziya diyarının idarəsinin dəyişdirilməsi" haqqında fərmana (1867-ci il 9 dekabr) əsaslandırıldı.

MƏQSƏD

➢ İdarəçilik üsulunu təkmilləşdirmək;
➢ Yerli azərbaycanlıların yaşadığı ərazilərlə köçürülən [2] ermənilərin məskunlaşdıqları əraziləri birləşdirmək;
➢ İdarəçilik sistemndə Azərbaycanlıların təsir dairəsini azaltmaq, ermənilər yüksəltmək.

YEKUNDA

ƏRAZİ TƏDRİCƏN ERMƏNİLƏŞDİ

Qeyd:1. Çar II Aleksandr hakimiyyət illəri- 1855-1881-ci illər. Qeyd:2.1877-78-ci illərin rus-türk müharibəsində İrəvan quberniyasında ermənilərin yerləşdirilməsi kütləvi xarakter aldı. N.Şavrov: Hazırda Cənubi Qafqazda yaşayan 1 milyon 300 min ermənin 1 milyondan çoxu bu diyarın yerli əhalisi deyil. Onları bura biz köçürüb gətirmişik"(1911).

YELİZAVETPOL QUBERNİYASI (1967-1918)

1867-ci il 9 dekabr

Çar II Aleksandrın "Qafqaz və Zaqafqaziya diyarının idarəsinin dəyişdirilməsi" haqqında fərmanı əsasında, mərkəzi Yelizavetpol (Gəncə) şəhəri olmaqla, Bakı, Tiflis, İrəvan quberniyaların qəzaları hesabına yaradıldı.

Bakı, Tiflis, İrəvan quberniyalarına daxil olan

Şuşa, Nuxa
- Qazax;
- Yelizavetpol
- Muğru sahəsi
- Ordubad

qəzaları ləğv edilərək yeni yaradılmış Yelizavetpol quberniyasına birləşdirildi

YENİ YARANAN QƏZALAR

1867-ci il
- Qazax;
- Zəngəzur*

1874-cü il
- Ərəş;

1883-ci il
- Cəbrayıl*;
- Cavanşir

Şuşa qəzasının tərkibində olan sahələr idi. Müstəqil qəzalara çevrildi.**1905-ci ildən Cəbrayıl qəzası Karyagin[1] adlandı. Həmin ildə iki müvəqqəti general-qubernatorluq yaradıldı

- ✓ Həmsərhəddi: (1868-1917)
- Şimaldan ⇨ Zaqatala dairəsilə, Dağıstan vilayətilə;
- Cənubdan ⇨ Qacar dövlətilə;
- Qərbdən ⇨ Tiflis, İrəvan quberniyaları ilə
- Şərqdən ⇨ Bakı

SAHƏSİ → 38 982 km^2; 38922,43^2 verst

ƏHALİSİ ⇨ 879.000 (1897-ci il); 1.275.131 (1916-cı il) nəfər

ƏHALİNİN ETNİK TƏRKİBİ (XIX əsrin sonu)

63% Azərbaycan türkləri, 30% ermənilər, 2,90% ruslar — təşkil edirdi

- ✓ ŞƏHƏRLƏR ƏHALİSİ (12,24%)
- ✓ QƏZA ƏHALİSİ (87,76%)

Qeyd:1. Pavel Mixayloviç Karyagin (1761-1807)- Çar ordusunun polkovniki.

1917-ci il
Qafqaz təqviminin məlumatına əsasən

QUBERNİYA DAXİLDİ

4 ŞƏHƏR
- Gorus;
- Yelizavetpol;
- Nuxa;
- Şuşa

8 QƏZA
- Ərəş;
- Cavanşir;
- Yelizavetpol;
- Zəngəzur;
- Qazax;
- Karyagin;
- Nuxa;
- Şuşa

1275,131 nəfər sakinlərindən
- 1213,626 nəfəri daimi
- 61505 nəfər müvəqqəti

yaşayanlardı [6]

ƏHALİSİNİN
- 676377 nəfəri KİŞİ
- 598754 nəfəri QADIN

TƏŞKİL EDİRDİ

QUBERNİYANIN İDARƏ SİSTEMİ

QUBERNİYA

1868-1872 HƏRBİ QUBERNATORA

1872-1918 QUBERNATORA

TABE İDİ[2]

Qeyd: 2. Yelizavetpol quberniyası 1918-ci ilin aprelində yaradılan Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respıblikasının tərkibinə daxil oldu, həmin ilin mayın 28-də bünövrəsi qoyulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsasını təşkil etdi. İyunun 16-da Azərbaycan Milli Şurası və Hökuməti Yelizavetpola köçdü. Hökumətin 30 iyul tarixli qərarı ilə Yelizavetpolun (1804-1918) tarixi adı – Gəncə bərpa edildi. Quberniya da Gəncə quberniyası adlandırıldı.

BAKI QUBERNIYASI
(1859-1920)

YARANDI

SƏBƏB
1859-cu ildə Şamaxı zəlzələsi

NƏTİCƏ
quberniyanın mərkəzi Bakıya köçürüldü

YEKUN
Şamaxı quberniyasının adı dəyişdirilərək Bakı quberniyası adlandı

- ✓ Həmsərhəddi:
  - Şimaldan → Dağıstan vilayəti
  - Şərqdən → Xəzər dənizi
  - Qərbdən → Nuxa , Şuşa qəzaları
  - Cənubdan → Astara, Araz çayları

ilə

Ərazisinə daxildir:

- ✓ Qəzalar:
  - ➢ Şamaxı;
  - ➢ Bakı;
  - ➢ Lənkəran;
  - ▪ Böyük Zirə
  - ▪ Daş Zirə
  - ▪ Pirallahı
  - ▪ Çilov və s.

  Xəzər dənizində ki adalar[1]
- ➢ Cavad → 1870-ci ildə
- ➢ Göyçay → 1870-ci ildə
- ➢ Ərəs → 1874-ci ildə

təşkil olundu

Qeyd: 1.Nargin, Vulf, Artyom, Lilov

- ✓ Şəhər - 4 :
  - ▪ Bakı [1] ;
  - ▪ Şamaxı;
  - ▪ Lənkəran;
  - ▪ Quba
- ✓ Qəsəbə -1;
- ✓ Kənd -972;
- ✓ Oba -178;
- ✓ Yaşayış məntəqəsi -1557
- ✓ və s.

1870-ci il.
Quberniya ərazisində yaşayan əhalinin dini baxışlarına uyğun olaraq şəhərlərdə fəaliyyət göstərdi:

- ➢ Bakıda - 23 məscid, 6 kilsə;
- ➢ Qubada - 5 məscid, 2 kilsə, 8 sinaqoq;
- ➢ Şamaxıda - 13 məscid, 5 kilsə;
- ➢ Lənkəranda - 6 məscid, 2 kilsə;
- ➢ Salyan qəsəbəsində - 1 məscid. .

ƏRAZİSİ

GENİŞLƏNİDİ
(1859-1868)
57,696 [2] verst

AZALDI
(1868)
34,286 [2] verst

SƏBƏB

- 1860-cı ildə Dərbənd quberniyasının ləğv edilməsi. Quberniyanın daxil olan qəzalar:
  - ▪ Quba → Bakı quberniyasının
  - ▪ Dərbənd → Dağıstan vilayətinin

  tərkibinə daxil edilməsi;
- 1868-ci ildə Bakı quberniyasının tərkibindən
  - ▪ Nuxa
  - ▪ Şuşa

  qəzaları çıxardılaraq Yelizavetpol quberniyası tərkibinə daxil edilməsi.

Qeyd: 1860-cı il mayın 5-də "Dağıstan vilayətinin idarəçiliyi haqqında Əsasnamə"yə əsasən Dərbənd quberniyası ləğv olundu.

ƏHALİSİ

1870-ci il	1880-ci il	1897-ci il
51452	540,773	826 716

NƏFƏR
81,8%-i türk-müsəlmandı (1897)

1879-cu il. Quberniya [2] ərazisində yaşayış məntəqələrin, şəhər və qəsəbələrin sayı artdı:

[6]

- ➢ Şəhər → - 5
- ➢ Qəsəbə → - 2
- ➢ Kənd → - 1012
- ➢ Oba → - 186
- ➢ Yaşayış məntəqəsi - 1563

Qədər yüksəldi

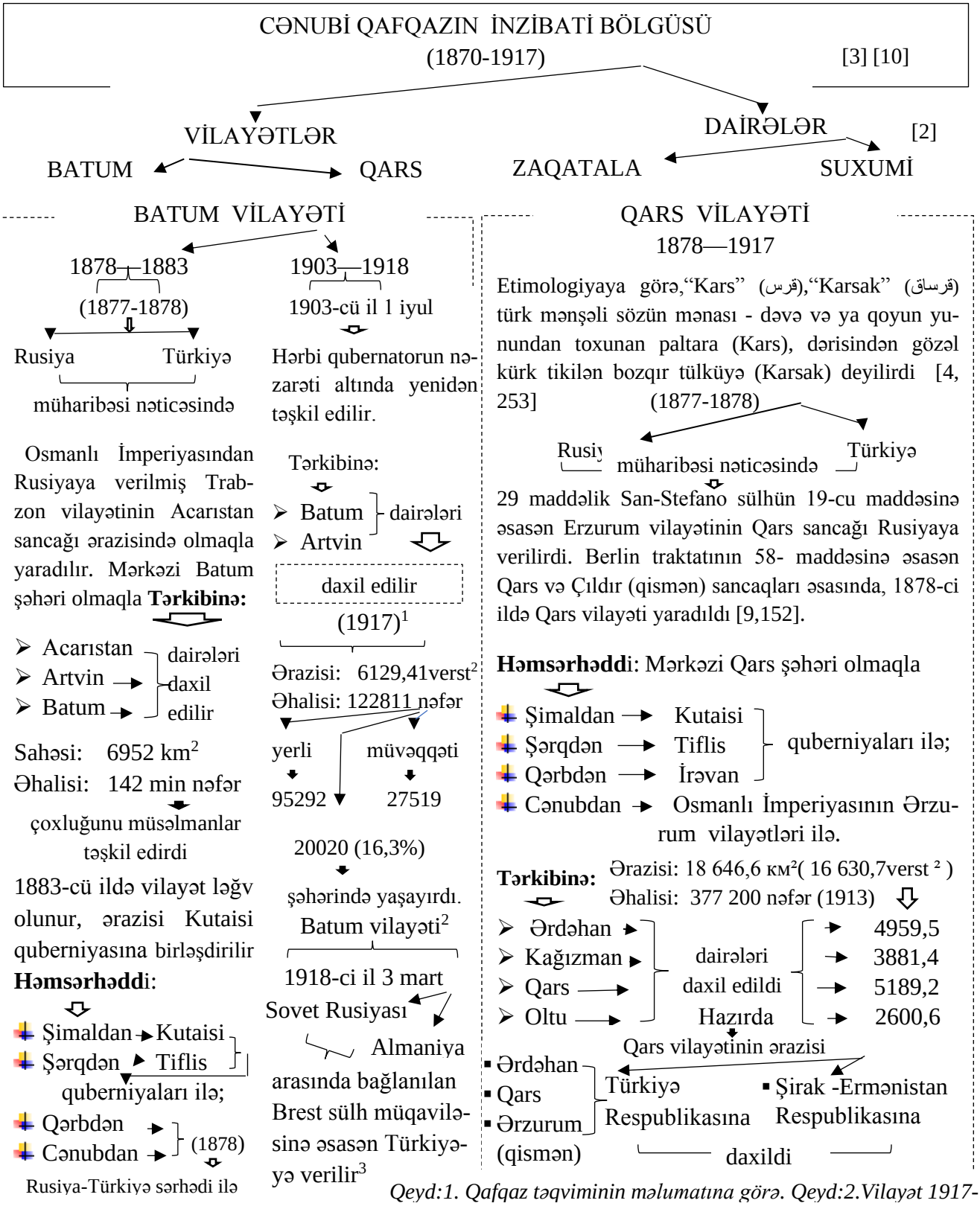
Quberniyanı [2] idarə edirdi

(1859-1872) Hərbi qubernator

(1872) Qubernator

1905-ci ildə müvəqqəti gen.- qubernator vəzifəsi yaradıldı.
1906-cı ilin dekabrında ləğv edildi.

Qeyd: 1. 1906-cı il sentyabrın 28-də Bakı və onun fabrik-mədən rayonları Bakı quberniyasından ayrıldı. Ayrıca inzibati vahid olan Bakı şəhər rəisliyi (Bakı qradonaçalnikliyi) təşkil edildi.2. 1920-ci ildə ləğv olundu

Qeyd:1. Qafqaz təqviminin məlumatına görə. Qeyd:2.Vilayət 1917-ci il noyabrın 15-dən Zaqafqaziya Komissarlığının, 1918-ci il fevralın 10-dan Zaqafqaziya Seyminin nəzarətinə keçir. Qeyd:3. Brest-Litovsk müqaviləsini tanımayan Seym aprelin 13-də Türkiyəyə müharibə elan edir. Türk qoşunları aprelin 14-də Batumu tutur. Vilayət I Dünya Müharibəsində qalib gələn ingilislərin işğal zonasına çevrilir, 1920-ci ilin 14 iyulunda isə Gürcüstan Demokratik Respublikasına verilir Gürcüstan hökumətinin dəvəti ilə türk qoşunları 1921-ci il martın 11-də Batumi bölgəsini işğal etdir Səbəb: 1921-ci il 25 fevral Gürcüstanda Sovet hakimiyyətinin qurulması olur. 1921-ci ilin mart, oktyabr aylarında Sovet Rusiyası ilə Tür-kiyə arasında bağlanan Moskva; Qars müqa-vilələri əsasında vilayət Gürcüstan SSR-nin ərazisi kimi təs-diqlənir. 1921-ci il iyulun 16-da Gürcüstan SSR tərkibində Acarıstan muxtar SSR-i yaradılır.

ZAQATALA DAİRƏSİ

1859 - 1917 /1922 [2]

Car-Balakən[1] camaatlığı — İlisu sultanlığı

ƏRAZİSİNDƏ YARADILDI

Sahəsi - 4.033,5 km² 3544,3 verst [2]

Əhalisi - 82.224 nəfər ▸ 92% müsəlmanlar

türklər ləzgilər avarlar saxurlar laklar [3]

yaşayırdı

Rusiya İmperiyasının ilk ümumi siyahıyaalınmasına əsasən (1897)⇨ əhalisinin sayı 84224 nəfər ▸ kişilər ▸ 45418 nəfər; qadınlar ▸ 38806 olmuşdu

Həmsərhəddi: [6]

- Şimal - şərqdən ▸ Dağıstan vilayəti ilə;
- Qərbdən ▸ Tiflis ▸ quberniyaları ilə.
- Cənubdan ▸ Yelizavetpol ▸ quberniyaları ilə.
- Cənub-şərqdən ▸ Yelizavetpol ▸ quberniyaları ilə.

Dairədə- hərbi-xalq idarəsi fəaliyyət gösrərirdi. "Tiflis quberniyasının və Zaqatala dairəsinin hərbi icmalı"na əsasən Zaqatala dairəsi (1869) inzibati cəhətdən:

Qarasu İlisu Əliabad Balakən Car

Bəzi ədəbiyyatlarda isə

Əliabad Qax Balakən Carmuxaq

nahiyəyə bölünürdü

Qeyd:1. 1859-cu ildə [3,33] bəzi ədəbiyyatlarda 1860-cı il Car-Balakən dairəsi Zaqatala adlandırıldı [1,212]. 1860-cı il 5 mart "Dağıstan vilayətinin idarə olunması haqqında Əsasnamə"sinə görə Zaqatala hərbi dairə rəisi "Ali Dağıstan hərbi rəisliyinə" tabe edildi. [1, 212] Qeyd:2. Verst (rus. Bepcma) – slavyan məsafə ölçmə vahididir, 1500 arşına bərabərdir. Arşın— Şərqdə uzunluğu ölçmək üçün istifadə edilən uzunluq ölçü vahidi. Metrlik sistemdə 1066,8 metrdir. Qeyd:3. Larklar - Dağıstan ərazisində, dağlıq bölgədə yaşayan etnik qrupdu.

SUXUMİ DAİRƏSİ

1883-1921 [7]

1883-1903: Rusiya imperiyasının tərkibində olan Kutaisi quberniyasının inzibati-ərazi vahidi

1903-1918 [1]: Mərkəzi Suxum şəhəri olmaqla quberniyaya bərabər xüsusi dairəyə

KİMİ FƏALİYYƏT GÖSTƏRİRDİ

Sahəsi ⟶ 8621 km² (7575,4 verst²).

Əhalisi ⟶ 106 179 nəfər (1897) [6]

Suxumda - 7998 nəfər

- 55,28% ▸ Abxazlar
- 22,42% ▸ Minqrellilər
- 6,17% ▸ Ermənilər
- 5,08% ▸ Yunanlar
- 4,84% ▸ Ruslar
- 1,72% ▸ Gürcülər
- 1,27% ▸ Türklər

təşkil edidi [7]

Ərazisini əhatə edir:

- Şimaldan ⟶ Kuban vilayəti;
- Şimal- qərbdən ▸ Qaradəniz quberniyası;
- Cənub- qərbdən ▸ Qara dəniz sahilləri.

TƏRKİBİNƏ DAXİLDİ (1883-1903)

VİLAYƏT:
- Abxaziya;,
- Samurzakan;
- Tsebelda

NAHİYƏ:
- Qumista;
- Qudauta;
- Kodori və s.

KƏND: 1913-cü ildə ərazisində 65 kənd şurası fəaliyyət göstərirdi

1904-cü ilin sonunda Qaqra şəhəri də daxil olmaqla ətraf ərazilər Qaradəniz vilayətinin Soçi dairəsinə birləşdirildi.

Qeyd:1. 1918-ci ildə dairə Gürcüstan Demokratik Respublikasının tərkibinə daxil oldu. 1921-ci il martın 28 - də ərazisində Abxaziya Sovet Sosialist Respublikası elan edildi .

YEKUN

XIX ƏSRİN SONLARI

CƏNUBİ QAFQAZDA [8]

İQTİSADİYYAT — SİYASƏT — SOSİAL DURUM — MƏNƏVİYYAT

MƏDƏNİYYƏT — İNFRASTRUKTUR

MODERNLƏŞDİ- MÜASİRLƏŞDİ ⇨ DƏYİŞDİ

- Ticarət və sənayenin inkişafına təkan verən dəmir yolları salındı; teleqraf rabitəsi təkmilləşdi və nəqliyyat infrastrukturunun inkişaf etdi;
- İqtisadiyyat tədricən bazar prinsipləri əsasında yenidən quruldu;
- Şəhərlər böyüdü, sənaye mərkəzlərinə çevrildi;
- İnzibati mərkəzləşdirmə, ruslaşdırma siyasəti gücləndi;
- Rus hüquq normaları tətbiq edildi, yeni inzibati struktur yaradıldı;
- Bölgələrdə sosial quruluşu dəyişdi; yeni ziyalı təbəqəsi meydana gəldi;
- Sosial bərabərsizlik ilk milli hərəkatların yaranmasına səbəb oldu; etnik fərqlər gərginlik, gələcək münaqişələrin mənbəyinə çevrildi;
- Bölgənin mədəniyyət sahəsi əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qaldı; məktəblər və universitetlər meydana çıxdı, təhsil islahatları, milli qəzet və ədəbi jurnallar yarandı, milli kimliy formalaşdı.

DƏYİŞİKLİKLƏR

SƏBƏB:

Rusiya imperiyasının maraqları ilə sıx bağlı idi.

- Vahid xarakter daşımırdı;
- Təbii ehtiyatlardan →
- Geosiyasi vəziyyətdən →
- Xarici investisiyalardan →
- İmperiyanın maliyyə və infrastruktur dəstəyindən →

asılı idi ⇨ Rusiyanın

- Cənubi Qafqaza strateji əhəmiyyətli ərazi kimi baxması;
- müstəmləkəçilik siyasəti;
- iqtisadi resursların qeyr- şərtsiz mənimsəməsi.

REGONDA MƏRHƏLƏLİ ŞƏKİLDƏ MODERNLƏŞDİRİLDİ:

- Neft sənayesi Neft sənayesinin hasilatı;
- Mədənçıxarma (manqan), kömür sənayesi;
- Yüngül və qida sənaye;
- Şərabçılıq və konyak, alkoqollu içkilərin istehsalı;
- Kənd təsərrüfatı məhsulları.

Cəmiyyətin bütün sahələrində

- Yeni iqtisadi yanaşmaların →
- texnologiyaların →
- idarəetmə sistemlərin →

tətbiqi dövrü başlandı

HƏMÇİNİ, RUSİYA İMPERİYASININ TƏSİRİ ALTINDA CƏNUBİ QAFQAZDA BAŞ VERİRƏN MÜASİRLƏŞMƏNİN ZİDDİYYƏTLİ PROSESLƏRİ XX ƏSRDƏ REGİONUN İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN MİLLİ HƏRƏKATLARIN VƏ ETNİK MÜNAQİŞƏLƏRİN ƏSASINI QOYDU

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi. Yeddi cilddə, IV cild. Bakı: Elm, 2007, 504 s.
2. Военный обзор Тифлисской Губернии и Закатальского округа, "СПб., Товарищества "Общественная польза"", 1872, с.167-169
3. Джаро-Белоканская область // Энциклопедия. - М.: Большая Российская энциклопедия, 1996. - Т. 2. - С.33, 768 с.
4. Mahmud Kaşğari. Divanü lüğat–it–türk. IV cild . Bakı: "Ozan", 2006, 752 s.
5. Канцелярии Главнокоманд. Гражданской частью на Кавказе, Тифлис: 1891, 323 с.
6. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Под ред. Н. А. Тройницкого. - СПб., 1897 – 1905, 745 с.
7. Сухумский военный отдел / В.М.Муханов // Ред. Ю.С.Осипов. - М.: Большая российская энциклопедия, 2004-2017. 1008 (768) с.
8. Свод данных о фабрично-заводском промышленности в Росси… за 1885-1887 годы. СПб., 1889, 115 с.
9. Сумбатзаде А.С. Промышленность Азербайджана в XIX в. Баку: АН АССР, 1964, 504 с.
10. Энциклопедія военныхь и морскихь наукь. Томь IV. СПб., 1889, с.152
11. https://www.demos.ru/weekly/ssp/rus_gub_97.reg 66 [30.09.2024].

ЭЛЛАРА АХМАДОВА
Колледж промышленности и технологий при АГУНП

КАПИТАЛИСТИЧЕСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ (1870-1917)

Модернизация на Южном Кавказе в конце XIX века затронула все ключевые аспекты жизни региона - от экономики до культуры. Однако эти изменения не были равномерными и часто происходили под влиянием внешних сил, в первую очередь Российской империи. Противоречивые процессы модернизации привели к новым вызовам, таким как усиление национальных движений и этнических конфликтов, что определило дальнейшее развитие региона в XX веке.

Ключевые слова: Южный Кавказ, капитализм, модернизация, колония, реформа.

ELLARA AHMADOVA
College of Industry and Technology at ASOIU

CAPITALIST MODERNIZATION IN THE SOUTH CAUCASUS (1870-1917)

Modernization in the South Caucasus in the late 19 th century affected all key aspects of life in the region, from the economy to culture. However, these changes were not uniform and often occurred under the influence of external forces, primarily the Russian Empire. Contradictory modernization processes led to new challenges, such as the strengthening of national movements and ethnic conflicts, which determined the further development of the region in the 20 th century.

Keywords: South Caucasus, capitalism, modernization, colony, reform.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 30 sentyabr 2024-cü il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 noyabr 2024-cü il.
Rəyçilər: t.ü.f.d. Naibə Əhmədova Naibə, t.e.d. Qabil Əliyev.